

Kovács Levente: *Káin és Ábel, 1979*

BOROS KINGA

Az előadás színházkulturális kontextusa

Az 1979–1980-as évadra a marosvásárhelyi Köteles Sámuel utca 6 szám alatt működő Stúdió Színházat „a közönség a »hetedik magyar színháznak« is nevezi”,¹ és a helyi sajtóban rendszeresen megjelenő tanári és hallgatói interjúknak,² beharangozóknak,³ napi kritikáknak köszönhetően közel érzi magához. A harmincadik egyetemi évét maga mögött tudó, akkori nevén Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet 1954-től kezdődően működik Marosvásárhelyen,⁴ 1962-től saját gyakorlószínpaddal rendelkezik, ahol a mindenkori végzős színészosztály játssza vizsgálóelőadásait, tudatos pedagógiai elvektől irányítva, hiszen „biztosítani kell mindenkinek egy fő-

vagy nagy szerepet”,⁵ ismerkedni a repertoárszínházi munkarenddel, felkészülni az akkori színházi rendszerben egyedüli lehetséges társulati létezésre. A Stúdió Színház megnyitása mérföldkő a képzés történetében: ettől fogva „az évente búcsúzó színész-nemzedék a mai város dédelgetett fiatal társulata.”⁶ Nem kis elismerés ez a státusz, amelybe a közönség a hallgatókat a Székely Színház legendás színészalakjai mellé emeli.⁷

A hatvanas-hetvenes évek Marosvásárhelye ideális közege a magyar színjátszásnak, „nézettség szempontjából a[z Állami S]zínház aranykora. [...] [Az 1960-1961-es évadban a]z előadásokat 130 ezer néző látogatta”,⁸ s ebből a nézői figyelemből bőven jut a Köteles utcai színpadnak is. A hetvenes évekre, az

¹ KOCH Mária, „A »Szentgyörgyi István« Színművészeti Intézet – anyanyelvi művelődésünk vívmánya. Beszélgetés Tompa Miklóssal”, *Vörös Zászló*, 1979. júl. 31., 2.

² KOCH Mária, „Körinterjú a hetedik magyar nyelvű színházban”, *Vörös Zászló*, 1980. máj. 31., 3.

³ PERIS Teréz, „Bemutató a Stúdió Színházban. Sütő András: *Káin és Ábel*”, *Vörös Zászló*, 1979. nov. 29., 2.

⁴ Az egyetem jogelődje, a Zene- és Színművészeti Konzervatórium 1946-ban jön létre Kolozsváron. 1948-ban Magyar Művészeti Intézetté alakul át, majd 1950-ben Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet néven egyazon intézmény alá szervezik a román és a magyar színészképzést. Négy évvel később ismét különválnak, és a magyar nyelvű színművészeti szakok a SZISZI nevet megtartva Marosvásárhelyre költöznek.

⁵ JÁKFALVI Magdolna és KÉKESI KUN Árpád, *Egy filozófus Székelyvárosból*. (Budapest: L’Harmattan – Theatron Műhely Alapítvány, 2022), 71.

⁶ METZ Katalin, „Harminc évfolyam Thália hajlékának. A romániai magyar színészképzés három évtizede”, *Előre*, 1979. aug. 5., 5.

⁷ Marosvásárhelyi kőszínháza 1946-ban alakul Székely Színház néven, az 1948-as államosítás után az Állami Székely Színház, majd Állami Színház elnevezést kapja, 1978 óta pedig Marosvásárhelyi Nemzeti Színházként működik. A román társulat 1962-ben jön létre.

⁸ A színház 1960-1961-es nézettségi adatait a belső jelentésből idézi: GÁSPÁRIK Attila: „1961–1978”, in *Marosvásárhelyi Állami Színház 1961–1978. A magyar tagozaton bemutatott előadások történetének legfontosabb adatai*, szerk. FERENCZ Éva és KERESZTES Franciska, (Marosvásárhely: Marosvásárhelyi Nemzeti Színház, 2017), 13, 14.

évadonkénti négy vizsgabemutatóból heti rendszerességgel tartott négy-öt előadásnak, a harminc év alatt összesen 126 produkciónak és 1728 színházi estének köszönhetően a színészhallgatók jelenléte a központi elhelyezkedésű utcában meghatározóvá nő a városközösség körében.⁹ Szimbolikus helyé válik a SZISZI, méghozzá nem akárhol: azt az utcát „írja át”, amely előzőleg kétszáz éven keresztül a matematikus Bolyai Farkas házának utcájaként élt a köztudatban, alig néhány méterre a róla elnevezett iskola 1908-ban átadott, ikonikus, szecessziós épületétől. Ehhez a folyamathoz nemcsak maguk az előadások, mint a közönség és a művészek találkozásának kitüntetett pillanatai járulnak hozzá, hanem a hallgatók és tanárok a mindennapokban is jól érzékelhető, fizikai jelenléte.

Ezekben az évtizedekben valóságos humanértelmiségi tartomány a Köteles utca. Itt lakik Molter Károly író¹⁰ és Marosi Barna, valamint felesége, Marosi Ildikó újságírók, Bartis Ferenc író, a SZISZI számos tanára: az 1976–1981 közt rektori feladatokat ellátó Tompa Miklós rendező és felesége, Mende Gaby színésznő, Harag György rendező, Lohinszky Lóránd színész-tanár és felesége, Farkas Ibolya színésznő, Illyés Kinga színész-

⁹ Marosvásárhely lakossága Nicolae Ceaușescu betelepítési politikája következtében 1966-tól 1977-ig a másfélszeresére nő, 86.000 fő-ről 130.000 főre, amelyből a magát magyarnak valló lakosság aránya közel háromnegyed (1966-ban), illetve kétharmad (1977-ben).

¹⁰ „[V]együk csak ama Köteles Sámuel utca 5. szám alatti házat (és ki merné állítani, hogy a Súrlott grádics és nem ez a ház jelentette az igazi Marosvásárhelyt!?) a Bolyai-házat, a második világháború éveiben. A helyen, hol a lángelméjű matematikus a maga harcát vívta a paralellák problémájával, most Molter Károly írógépén kopog.” SÓNI PÁL, „Egy város és írói”, *Utunk*, 1973. jún. 1–2. 2.

tanár, Kovács György színész-tanár, illetve a nyolcvanas években már Kincses Elemér rendező,¹¹ valamint Béres András filozófus, tanszékvezető, a későbbi rektor is. A Kovács Györgyre emlékező Sütő András írja:

„Akkoron mi Marosvásárhelyt a Molotov téren [2025-ben: Egyesülés terén] laktunk, Gyurka pedig tőlünk kőhajításnyira, a Köteles Sámuel utcában. Ha délután öt óra körül kiléptem a kapun, gyakorta invitált engem közös sétára a csendes, bokros-virágos téren, amely zordon neve ellenére is léleknyugtató volt mindkettőnk számára.”¹²

A színpadi reflektorok fényköre szimbolikusan kiterjed a művészek civil életére, és Kovács György, kétszeres Állami díjas, a Nép művésze esetében összeforr a Köteles utcai lakosával.¹³ A művész nimbuszát egy egész lokális társadalom tekinti magáénak, Kovács

¹¹ Kincses nem főállású a SZISZI-n, de gyakorlatilag állandó munkatársként, szinte évente rendez. Az 1979/1980-as végzős évfolyammal a *Tótékat* viszi színre.

¹² SÜTŐ András, „Kovács Györgyről, akinek szerzője lehettem”, *Korunk* 3 sz., (1995): 45–49, 45.

¹³ A Szegedi Állami Nemzeti Színház főrendezője, Ádám Ottó jegyzi meg négyhetes, romániai szakmai körútja beszámolójában a *Fáklyaláng* előadásáról szólva, hogy „Illyés Gyula drámáját megrázóan szép előadásban játszották Kovács Györggyel, a Román Népköztársaság Állami díjas érdemes művészevel Kossuth szerepében. Ez a kis erdélyi színház a Román Népköztársaság legjobb színházai közé tartozik. Három Állami díjas, érdemes művésze van. (Egyébként a romániai vidéki művészek között nem ritka az érdemes művész, és az Állami díjas, sőt akad olyan is, akit a Nép művésze címmel tüntettek ki.)” ÁDÁM OTTÓ, „Romániai színházi élmények”, *Művelt nép*, 1955. máj. 1. 4.

1977-ben bekövetkező halála után „nemcsak színpadon, de a Szentgyörgyi István nevét viselő főiskolán, a Köteles Sámuel utcában sem láthatjuk többé egyenes tartású, sudár alakját.”¹⁴ Mintha ez az alak egyanyagú volna a szimbolikus jelentőségű térrel, maga is egy fa az utcában, ahol „e falak mögött, a dús lombú fák árnyékában nem mindennapi munka folyik.”¹⁵

A színházi publicisztikák továbbélő retorikája jelzi a mítoszépítés igényének folytonosságát, a cikkekben nyomon követhető, ahogy a kisebbségi közösségét saját nagysága által felemelő színészi szerepét Kovács Györgyről halála után Lohinszky Lórándra ruházza át Marosvásárhely:

„Mondják, hogy otthon vagy a színházban található. Otthon, a Köteles Sámuel utcában, ahol a Molter-Marosi család él, ahol katedrája, a Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet is működik. A Bolyaiakat idézi ez az árnyas kis utca, s ő Németh László drámájában Farkast játszotta; művészetének tanulságával, hogy lám készültséggel, érzékeny együteműséggel *akárminő eldugott zugban mi is a világ lehetünk.*”¹⁶

Lohinszky tudatosan él is a goethei színész-identitás jegyeivel:¹⁷ „ne vicceljünk, a szí-

¹⁴ OLÁH Tibor, „Kovács György”, *A Hét évkönyve*, (1982): 24–28. 27.

¹⁵ MAROSI Ildikó, „A Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet”, *Új Élet*, 1975. márc. 25. 18.

¹⁶ ABLONCZY László, „Lohinszky Lóránd tekintetei”, *Film Színház Muzsika*, 1979. ápr. 7., 14. [Kiemelés tőlem – B.K.]

¹⁷ „A színész tartsa szem előtt mindennapi életében is, hogy a nyilvánosság színe előtt fog fellépni. [...] Mivel elvárjuk, hogy a színen minden igazul, s mi több: szépen ábrázolassék, hogy a nézők szemét kecses csopor-

nésznek úgy kell járnia az utcán, mint a színpadon. A színész az örök és csalhatatlan pap. [...] Lohinszky Loránd nyílt órán ad tartásból leckét. Mindegy, mikor fordul ki a Mester a Köteles Sámuel utcából.”¹⁸ Ez a Köteles utcai elit ugyanakkor pontosan azért nem meredik életidegen szoborparkká, mert mint cselekménytársulásba a mindenkori, mindig fiatal színészosztályok is organikusan beletartoznak. Ők a szó szoros értelmében kiválasztottak: a hetvenes évek hét-nyolc fős osztályaiba tízszeres a túljelentkezés,¹⁹ s a bejutottak közül is, előfordul, hogy eltanácsolnak egy-egy hallgatót első év után. A kötelező beiskolázási tervszám visszaszorítja az ennél szigorúbb rostvizsgát, „a tehetségkutató, ahogyan az első években végeztük, ma már nem járható út”, állapítja meg a hetvenes évek közepén Szabó Lajos rektor, egyszersmind regisztrálva azt az elitizálódási tendenciát is, amit a felvételizés feltételévé tett érettségikötelezettség hoz létre: „a felvételi vizsgára jelentkezők túlnyomó többsége évek óta színházzal rendelkező város-

tozatok s pózok gyönyörködtessék, törekedjék a színész színházon kívül is ilyenekre; képzelje mindig maga elé a nézőteret.” GOETHE, *Antik és modern*, fordította: GÖRÖG Lívia, TANDORI Dezső, et al. (Budapest: Gondolat Kiadó, 1981), 326, 327.

¹⁸ LOKODI Imre, „A Mester nyílt órái. Lohinszky Lóránd UNITER-díjas művész”, *Erdélyi Riport*, 2006. jún. 29. 4.

¹⁹ A tanulmányait 1976 őszén megkezdő évfolyam felvételijén 63 jelentkező mutatkozik be, a hét bejutó mellett olyanok is, mint Fábrián Enikő vagy Kilyén László, akik a későbbi években nyernek felvételt, vagy a költőként ismertté váló Veress Gerzson. Forrás: Registru alfabetic pentru înscrierea la examenul de admitere 1970–1976. [Felvételi vizsgára iratkozók alfabetikus jegyzéke 1970–1976] Leltári jegyzék: 65. Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem archívuma.

okból való.”²⁰ Az intézmény is az elitképzés intéstitúciójaként tekint magára, ezt kiolvas-hatjuk a hallgatók és tanárok arányából: 1979-ben 46 tanerő foglalkozik az 57 diákkal.²¹ A város szeme és füle ezeken a válogatott fiatalokon van: mustrálja őket, hogy kellően „impozáns, vonzó, »szép« nők meg férfiak” alkotják-e az új évfolyamot,²² hallgatja a „véletlenül nyitott ablaknál próbált családi jelenet[et]”,²³ „amikor Panek Kati (1. KÉP) valamelyik próbateremben énekel”,²⁴ „aztán valahol az emeleten fennkölt tirádák következnek, kardpengék csattognak”,²⁵ és mindent, amit a közeli kávézó, törzshelyük, a Tutun vidáman kultúrsznob vendégeinek a kulisszatitkaikból felfednek.²⁶

²⁰ NAGY Pál, „A sokoldalú színésze a jövő. Beszélgetés Szabó Lajossal, a Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet igazgatójával”, *Igaz Szó* 1. sz., (1976): 62–67., 66.

²¹ KOCH Mária. „A »Szentgyörgyi István«...”, 4. Az 57 hallgató közül 27 tanul a magyar tagozaton. MAROSI Barna, „Orvosjelöltek, színiakadémisták Marosvásárhelyen”, *Előre*, 1980. márc. 19., 5.

²² NAGY Pál. „A sokoldalú...”, 66.

²³ MAROSI Ildikó. „A Szentgyörgyi...”, 18.

²⁴ MAROSI Ildikó, „Helyet a nap alatt”, *Dolgozó Nő* 8. sz., (1980): 14.

²⁵ MAROSI Barna, „Orvosjelöltek...”, 5.

²⁶ „Ott van például Kincses Elemér. A fiatalok szeretik. Elemér bejön, beül közéjük, mégis csak színházi rendező és miegymás, szóval, Elemér bejön, vele mindenki szóba áll. Elemér az az ember, akinél mindig látsz néhány csodálatos, új, művészi reprovál teli könyvet, és azt mutogatja mindenkinek, és körbejár, és elmondja neked a dolgokat, akár halálos-komolyan is. Vagy Hunyadi Lacika, nyíltan beszél neked, hogyan formálja meg a szerepét, és mit szeretne... Itt megtudod az egész színiakadémia belső ügyeit. Egyáltalán mindazt, amit színházról és színészetéről Vásárhelyen lehet tudni, még komoly színházelméleti bulit is, azt innen megtudod.” MOL-

A Metropol Group beatzenekar,²⁷ a Barozda együttes és a táncházmozgalom, a harmadik *Forrás-nemzedék*,²⁸ az erdélyi neoavantgárd képzőművészek,²⁹ Bretter György filozófus holdudvarának generációs társai ők, a hetvenes évek második felének marosvásárhelyi színművészeti hallgatói. (2. KÉP)

Előadásaik medialitása minden más fölött érvényesül, a sajtó úgy érzékeli, „gyakran annyira dinamikusak, hogy a nézők figyelmét sokkal inkább a *játék*, s nem a darab mondanivalója, értelme stb. köti le.”³⁰ Ezzel a felütéssel indul az 1979–1980-ban diplomázó évfolyam számára évaduk a Stúdió Színházban. Megbabonázóan dinamikusnak ítélt első bemutatójuk egy kortárs román darab, Ecaterina Oproiu tévéjátékként népszerűvé vált műve, a *Nem én vagyok az Eiffeltorony két, szerelemkereső fiatalról*.³¹

NÁR H. Lajos, „Visszajátszás”, *Igaz Szó* 9. sz. (1978): 20–27. 25.

²⁷ JÓZSA Erika, *Beat nemzedék. A METROPOL-sztori. Egy tegnapi rockbanda a Holnap városából* (Sepsiszentgyörgy: Médium Kiadó, 2003.)

²⁸ BALÁZS Imre József, „A harmadik *Forrás-nemzedék* irodalomtörténeti szerepe”, *Látó* 2. sz., (2022): 93–101.

²⁹ VÉCSI NAGY Zoltán, „IttMást – Romániai magyar képzőművészet 1975 és 1989 között”, *Háromszék*, 2022. jan. 7. 8.

³⁰ FÁBRI Sándor, „Jelkép és játék”, *Vörös zászló*, 1979. nov. 6. 2. [Kiemelés tőlem – B.K.]

³¹ Oproiu 1963-tól 1989-ig a *Cinema* filmmagazin főszerkesztője, a Román Televízió munkatársa. A rendszerváltás után a Nemzeti Audiovizuális Tanács tagja. Egykori szerkesztőtársa, Neculai Constantin Munteanu 2007-ben megjelent kötetében (*Ultimii șapte ani de-acasă. Un ziarist în dosarele Securității* [Utolsó hét évem otthon. Egy újságíró a Szekuritáté aktáiban] Curtea Veche Publishing, 2007) a róla jelentéseket író ügynökök egyikeként azonosítja.

A magyar tagozat Oproiu-bemutatóját az 1976-ban újraindított román tagozat Stúdióbeli bemutatkozásának másnapján tartják. A sorrend kultúrpolitikai gesztus. A román bemutató előtt ünnepi beszédek hangzanak el többek közt a megyei pártbizottság első titkárától, ám bár a sajtó nem írja le expliciten,³² hogy mi adja ennek az évadnyitásnak a rendkívüliségét az előzőkhez képest, és egyáltalán semmi módon nem tematizálja azt a kérdést, hogy ettől fogva két osztály, egy román és egy magyar osztozik a Stúdió infrastruktúráján, próba- és játékidején. Az évfolyamok és a velük dolgozó rendezők problémamentesen rendezkednek be az új helyzetre.³³

Tompa Miklós rektorral obligát módon két interjú, egy magyar- és egy románnyelvű jelenik meg 1979 október 26-án a két helyi napilapban.³⁴ A román nyilatkozat az intézmény- és tagozatalapítás örömeit,³⁵ a Román Kommunista Párt igazságos nemzetpolitikáját fogalmazza meg a kötelező formalitásokat ügyesen betartva; a magyar nyilatkozat ugyanezekről említést sem téve szakmai kérdéseket, a gyakorlószínház repertoárpolitikáját tárgyalja: a Stúdió feladata olyan előadásokat létrehozni, „amelyekben mindenki diák a legjobb önmagát tudja adni.” Ennek

³² n.n., „Început de stagiune studentească” [Egyetemisták évadnyitója]. *Steaua Roşie*, 1979. okt. 27., 3.

³³ Kovács Levente közlése. 2024.12.04.

³⁴ V.S., „Jó hagyományok ápolása”, *Vörös Zászló*, 1979. okt. 26., 4.; Olga APOSTOL, „Un important act de cultură. Interviu cu prof. univ. Tompa Miklós, maestru emerit al artei, rectorul Institutului de teatru din Tg.-Mureş”, *Steaua Roşie*, 1979. okt. 26., 2.

³⁵ Tompa Miklós nemcsak a Székely Színház alapítója (Kemény János és Pittner Olivér társaságában), hanem a román tagozat is az ő igazgatása alatt jön létre, akárcsak később a színművészeti intézetben.

érdekében „olyan darabokat kell játszánunk, amelyek már átmentek a tűzpróbán.”³⁶

Sütő András drámatrilógiájának záródarabja, noha friss mű, többször átmegy a színház tűzpróbáján, mire a Stúdióba érkezik. A *Káin és Ábel* bemutatásának tervét gyors egymásutánban jelenti be 1977-ben két színház, a Bisztrai Mária által igazgatott kolozsvári,³⁷ néhány hétre rá pedig a budapesti Nemzeti.³⁸ Az ősbemutatót végül Magyarország tartja,³⁹ akárcsak a trilógia első két darabjának esetében – ám bár eseményszámba menő Sütő-bemutató Magyarországon majd csak az 1986-os *Advent a Hargitán* lesz.⁴⁰ „Otthon”, Kolozsváron a *Káin és Ábel* 1978 júniusában kerül színre Harag György rendezésében,⁴¹ majd mindjárt a következő évadban Erdély egy másik színházán, a Sepsiszentgyörgyi Állami Magyar Színházban; ez utóbbi, az 1979 márciusi előadást Völgyesi András jegyzi.⁴²

³⁶ V.S., „Jó hagyományok...”, 4.

³⁷ MORVAI István, „Beszélgetés Bisztrai Máriával”, *Esti Hírlap*, 1977. máj. 28., 2.

³⁸ (b.j.), „Évad után, évad előtt. A Nemzeti Színház tervei”, *Film Színház Muzsika*, 1977. júl. 23., 20.

³⁹ Sütő András: *Káin és Ábel*. Rendező: Marton Endre. Nemzeti Színház, Budapest, 1978.03.16., hozzáférés: 2024.12.27., <https://resolver.szhaztortenet.hu/collectio/n/OSZMI48894>

⁴⁰ JÁKFAI Magdolna, „A kettős beszéd hatalma: az *Advent a Hargitán* premierje” in (M)ilyen gazdagok vagyunk(?) Sütő András-műhelykonferencia, szerk. LÁZOK János, (Kolozsvár–Marosvásárhely: Polis-UArtPress, 2015), 129.

⁴¹ LÁZOK János, „Harag György: *Káin és Ábel*, 1978”, *Philther. A magyar színháztörténet elmúlt évtizedeinek kánonja*, hozzáférés: 2024.12.27.,

<https://theatron.hu/philther/kain-es-abel/>

⁴² Sütő András: *Káin és Ábel*. Rendező: Völgyesi András. Sepsiszentgyörgyi Állami

Dramatikus szöveg, dramaturgia

„[E]z színészyilkos darab. Ezek a mondatok nemcsak loknik, hanem szájpenészük is van” – indokolja Cserhalmi György, hogy miért adta vissza az ősbemutatón Ábel szerepét.⁴³ „[E]lolvastuk, megszerettük”⁴⁴ – mondják tőle eltérően Lohinszky Lóránd és Kovács Levente színész-növendékei, akik másodévesen, az *Igaz Szó* 1977. novemberi számában találkoznak a darabbal, és egy felvonást, majd következő évben még egyet osztályvizsgaként színre visznek még azelőtt, hogy Harag vagy Völgyesi előadását láthatnák. A negyedéves próbafolyamatnak saját külön szövegpéldánya sincs, az *Igaz Szóból* dolgoznak,⁴⁵ és nem eszközölnék változtatásokat Sütő szövegén, ami a korábbi bemutatók kontextusában feltűnő: a szakmai visszajelzések az ősbemutatónak épp azt róják fel, hogy „a műnek alig van cselekménye, s ennek a nézőre tett hatását fokozza a rendezés – Marton Endre munkája – tempótlansága”,⁴⁶ és hogy Harag, épp ellenkezőleg, a „csiganyálás” replikákat „ritka tudatossággal és könyörtelenséggel” metszve vissza keményen koppanó dialógusokká csupaszítot-

Színház, 1979.03.20., hozzáférés: 2024.12.27., <https://star.cimec.ro/productions/view/24220>

⁴³ CsÁKI Judit, „A világ vége, az taxival 10 perc. Az életműdíjas Cserhalmi Györggyel Csáki Judit beszélgetett”, *Színház* 10. sz., (2022): 16–22. 22.

⁴⁴ KOCH Mária, „Eddigi legkedvesebb rendezésem: *Káin és Ábel*”, *Vörös zászló*, 1979. dec. 1., 3.

⁴⁵ Kovács Levente közlése. 2024.12.04. Meleg Vilmos közlése. 2025.01.20.

⁴⁶ BÉCSY Tamás, „A szavak és viszonyok szintje Sütő András két drámájában”, *Színház* 7. sz., (1978): 1–7. 1.

ta a művet, és markáns olvasatot érvényesített kihúzza Az Úr hangját.⁴⁷

A Köteles utcai negyedéveseket nemcsak a nagy elődök,⁴⁸ hanem „a hosszú mondatok bibliás szépsége, Károli Gáspárban és a régi magyar nyelv egyéb témáiban megmerülő terjengőssége”⁴⁹ sem riasztja, „a darabot nagyon közel érzik magukhoz a fiatalok.”⁵⁰ A bibliai kiűzetés, pontosabban a Paradicsom utáni emberi lét mitikus idejéből vett történetben a szerző nem konkretizálja a szereplők életkorát. A cserjepálinka bódulatába menekülő Ádám és az Éden illatelemlekeitől kísértett Éva ugyan a szülei a – Sütőnél egy nő miatt – testvérgyilkossá váló két fiúnak (3. KÉP), tehát szigorúan értelmezve két generációhoz tartoznak a szereplők, de az emberiségköltemény nem igényli ezt a fajta ragaszkodást a valóság logikájához. Kivált, ha a szerző teremtett nyelve mögött „a valóság is eltűnik”.⁵¹ Sütő maga veti fel a műsorfűzetben: „Ki tudná megmondani, hány éves lehetett Ádám, amidőn kőszűjtotta fiát eltemette – hány éves lehetett a szerelmes ikerpár!? [...] Hajnal-emberek, hajnal-szerelmek és hajnal-szenvedések – az időknék hajnalán.”⁵² Az érzéki csábítás és „a lázongó indulat” életérzése,⁵³ amelyek fontos motívumai a drámának, maradéktalanul megmagyaráz-

⁴⁷ SZAKOLCZAY Lajos, „A *Káin és Ábel* Kolozsvárott”, *Színház* 10. sz., (1978): 40–45. 43.

⁴⁸ Kolozsváron Héjja Sándor és Csíky András, Sepsiszentgyörgyön Visky Árpád és Bálint Péter játsszák a címszerepeket.

⁴⁹ SZAKOLCZAY Lajos, „A *Káin...*”, 42.

⁵⁰ KOCH Mária, „Eddigi...”, 3.

⁵¹ VIDA Gábor, „Én lenni perzsa – Nem!”, in (M)ilyen gazdagok vagyunk(?) *Sütő András-műhelykonferencia*, szerk. LAZOK János, (Kolozsvár–Marosvásárhely: Polis-UArtPress, 2015): 80–82. 82.

⁵² *Káin és Ábel*. Műsorfűzet, 1979. 2. Forrás: Kovács Levente magánygyűjteménye.

⁵³ BÍRÓ Béla, *A tragikum tragédiája*, (Bukarest: Kriterion, 1984), 113.

zák, hogy mi foghatja meg a felnőttéletüket kezdő, huszonkét-huszonhárom éves hallgatókat a darabban. Az előadás elmúlt pillanatának felidézéséhez gyűjtögetve a forrásokat könnyedén áll fel az az értelmezési mező, amelyben a *Nem én vagyok az Eiffel-torony* és az egy hónappal később bemutatott *Káin és Ábel* egyaránt a fiatal nemzedék drámái, amelyeket kézenfekvő a végzősök repertoárjába illeszteni, hiszen „diákszínész belső, érzelmi-értelmi kapcsolatot a korosztályához tartozó hőssel tud létesíteni.”⁵⁴

A rendezés

A fölvetett fejű Káin és a „kétségbeesett örömmel”,⁵⁵ bármilyen áron élni akaró Ábel, az egymástól elválaszthatatlan két ellenpólus vitája színpadi helyzetként inspiráló az osztály számára. Harmadéves drámai gyakorlat vizsgájukban Schiller *Stuart Mária*ján dolgozva találkoztak a státuszjátékra fordítható összecsapás dramaturgiai helyzetével, s ezt a szituációt kívánják tovább gyakorolni.⁵⁶ Tanáruk és társuk ezen az úton a harmincas éveik végén járó Kovács Levente.

A rendezői diplomát később szerző Kovács 1963-tól kezdődően tanít a Köteles utcai intézményben, s ugyanabban az évben a zömében pedagógia szakos és orvostanhallgatók alkotta marosvásárhelyi egyetemisták színjátszókörének is élére áll.⁵⁷ A színjátszó-csoport vezetése paradox módon egyszerre fonódik össze és marad párhuzamos akadémiai karrierjével. A művészszínházi és akadémiai megítélés szerint az egyetemi színpad a műkedvelés körébe tartozik. Ezt a

⁵⁴ V.S., „Jó hagyományok...”, 4.

⁵⁵ SÜTŐ András, *Káin és Ábel, Igaz Szó* 11. sz., (1977): 498–542., 502.

⁵⁶ Kovács Levente közlése. 2024.12.04. Meleg Vilmos közlése. 2025.01.20.

⁵⁷ KÁDÁR-DOMBI Katalin, *Ránézek az életemre. Beszélgetések Kovács Leventével*, (Marosvásárhely: Silver Tek, 2011), 63.

címét Kovácsnak sokáig kell hordania magán, 1980-ig egyetlen alkalommal kap megbízást kőszínházi rendezésre.⁵⁸ Ugyanakkor a számos díjat bezsebelő csoport 1980-ig a Stúdió színpadán játszik, tehát a közönség percepciók mezőjén akkor is ráíródik a befogadóhely saját előadásai közé, ha a SZI-SZI ezt tevékenyen nem támogatja.

Kovács csapatának munkája elképesztő vonzerővel bír mind a színművészetire készülő, mind a már bejutott hallgatókra. „[A] színészek valósággal rákaptak a színjátszó csoportra.”⁵⁹ A *Káin és Ábel*-osztályba az egyetemi színpad vonzza be Keresztes Sándort,⁶⁰ a csoportból érkezik Zakariás Klára,⁶¹ két éven át együttműködik velük a már SZI-SZI-hallgató Panek Kati.⁶² Aligha véletlen, hogy 1978-ban, Kovács adjunktusi előléptetésének tanszéki megbeszélésén munkabírása, terhelhetősége mellett kollégái azt emelik ki, hogy „lelkésítően foglalkozik a diákokkal.”⁶³ Lohinszky Lóránd lehúti az osztályt, „[m]agukból nem lesz színész”, mondja nekik, Kovács ezzel szemben „pedagógus,

⁵⁸ Iosif Naghiu: *Pillangók a bőröndben*. Rendező: Kovács Levente. Marosvásárhelyi Nemzeti Színház, 1975., hozzáférés: 2024. 12.27.

<https://star.cimec.ro/productions/view/27708>

⁵⁹ KÁDÁR-DOMBI, *Ránézek...*, 67.

⁶⁰ NÁSZTA Katalin, „Interjú Keresztes Sándorral”, in NÁSZTA Katalin, *Thália erdélyi nap-számosságai*, (Árkos: Tinta Kiadó, 2017), 237–243., 238.

⁶¹ Zakariást a Sütő-darabról elengedik egy filmszerepre. Helyét a szereposztásban Papp Éva harmadéves hallgató veszi át.

⁶² MAROSI Ildikó, „Helyet...”, 14.

⁶³ Gergely Géza hozzászólása az 1978 október 31. ülésen. *Catedra nr.2. Procese verbale 1977/78/79/80*. 63. Forrás: Béres András magángyűjteménye

barát, nem csak tanár”,⁶⁴ így egészítik ki egymást az osztályvezetésben. Kovács a színészpédagógia, nem pedig a *Regietheater* felől felépített rendezői pályáján a hetvenes évek vége hoz fordulatot, és éppen a *Káin és Ábel* a mérföldkő. Az előadás „eddigi pályájának talán legmélyebben és legkövetkezetesebben átgondolt művészi teljesítmény[e]”.⁶⁵ A kritikák szuperlatívuszaiból kiolvasható, hogy a rendezés tétje a játékintenzitás maximálisra növelése a sütői indulatdramaturgia talaján. Amelyik szakíró ezt teljesülni látja, az a dráma szövegatoriummá emelt költői erejéhez társuló „dinamikus mozgáskoreográfiá[t]” emeli ki, s az ebből a kombinációból megszülető „szakrális színház[at].”⁶⁶ Amelyik bizonyos hiányérzeteknek ad hangot, a maga során az is megerősíti, hogy a rendező „komponáló készsége kimagasló”.⁶⁷ A darab „emberi dimenzió[jának]” kibontásából életérzés születik a színpadon, és a nézőtér az önmagára ráismerés ujjongó örömeivel üdvözli ezt a „sajátos minőség[et] (...), amit csak egy bizonyos nemzedéktől várhatunk, attól a nemzedéktől, amelyik számára az eszmélés tényezője volt a farmer, a pop-zene, a táncház... amely, ha ideig-óráig is, de abban a káprázatban élt,

⁶⁴ NÁSZTA Katalin, „Interjú István Mártával”, in NÁSZTA Katalin, *Thália erdélyi napszámossai*, (Árkos: Tinta Kiadó, 2017), 468–474. 470.

⁶⁵ JÁNOSHÁZY György, „*Káin és Ábel* a színiakadémisták előadásában”, *Utunk*, 1980. jan. 25., 7.

⁶⁶ KACSIR Mária, „Sepsiszentgyörgy ’80. A fesztivál hőse: az irodalom”, *A Hét*, 1980. máj. 9., 5.

⁶⁷ OLÁH Tibor, „*Káin* igaza”, *A Hét*, 1980. jan. 11., 6–7. 7. Oláh Tibor színháztörténész, aki 45 év távlatából problematikusnak mutakozó kettős pozícióból értékel: egyszerre *A Hét* című kritikai fórum szerzője és a SZISZI tanára.

hogy látta »az Éden kristályfáit«.»⁶⁸ Így értelmezhetjük azt a megállapítást, hogy a *Káin és Ábel*ben ritualizálódik a színház:⁶⁹ az időn kívül helyezett történet által rendezőtanárról és hallgatói úgy tudnak a nézőtérben ülők nevében szólani, hogy a képviseletnek, összelélegzésnek, azonosság és önazonosság elementáris erejű megélésének ezúttal nem a politikai allegória, az összekacsintó kettős beszéd az alapja, mint ahogy a kor erdélyi színjátszásában az jellemző. A marosvásárhelyi *Káin és Ábel* ember és hatalom viszonyára reflektál, de nem kínálja oda az erkölcsi fölény pozícióját a nézőnek, „hanem arra [törekszik], hogy élet legyen a színpadon.”⁷⁰ A befogadói olvasat találkozik az alkotói szándékkal.

A rendező Kovács Levente a színésztanárról szempontjait érvényesíti, amikor „a képzés tréningbeli alapjait összefut[tatva] a produkcióban (...) a rituális, a kegyetlen színház elemeivel” él.⁷¹ Artaud és Grotowski színházi kísérletei ekkor már ismertek az erdélyi színházban és a SZISZI-n, ahová járnak külföldi színházi folyóiratok. Ezeket szemlézni éppen Kovács Levente feladata.⁷² A román szakírás a hatvanas évektől szintén rendszeresen foglalkozik Grotowski munkásságával,⁷³ s a *Kor-*

⁶⁸ ZSEHRÁNSZKY István, „Jajkiáltás – popritmusban”, *Ifjúmunkás*, 1979. dec. 23., 6.

⁶⁹ „[Kovács Levente rendezéseiben] a színház ritualizálása, egy »általánosabb metafora szintjére való emelése« jó idő óta követhető törekvés (gondoljunk *Káin és Ábel* rendezésére).” BÍRÓ Béla, „Találkozások”, *Brasóvi Lapok*, 1981. febr. 28., 3.

⁷⁰ ZSEHRÁNSZKY István, „Jajkiáltás...”, 6.

⁷¹ SZENTMIKLÓSI József, „Könyörgés telt házáért!”, *Vörös Zászló*, 1979. dec. 12., 3.

⁷² Kovács Levente közlése. 2024.12.04.

⁷³ Például Margareta Bărbuță kritikus a *Teatrul* színházi lap 1963 szeptemberi számában tudósít a toruni fesztiválról, azon belül a *Doktor Faustus tragikus történetéről* (Margareta Bărbuță, „Prin teatrele din R.P.

társ színházi tendenciák nevű tantárgy leírásának tanúsága szerint a negyedéves marosvásárhelyi színészhallgatók Peris Teréz teatrológus tanárnővel elméleti szeminárium keretében tárgyalják azt.⁷⁴ Mindezek fényében nem meglepő, hogy noha a forrásszövegek magyar (és román) fordítására éveket kell még várni, a *Káin és Ábel* körüli szakmai diskurzusban megjelenik a rituális színház kifejezés. Az előadás fogalmi keretezésének másik pillére a román színház felől érkezik. A rendezői nyilatkozat általánosságban beszél arról, hogy „az igazi szenvedélyesség” keresésének színészpédagógiai folyamatában fontos ihletadó a román színház.⁷⁵ Az esetleges ráhatások ennél konkrétabb megragadására a kritikának sincs nyelve, a gondolatársítás viszont megtörténik: a Zsehránszky István által az előadásra használt „mágikus színház”⁷⁶ közvetlenül utal Lucian Pintilie, a román reteatralizáció képviselőjének mágikus realizmusára.⁷⁷

Polonă”, *Teatrul* 9. sz., (1964): 86.), 1966-ban Dinu Cernescu rendező a *Contemporanul* hetilapban ír a prágai szakmai látogatása során megismert alkotókról és irányzatokról, pontos összefoglalását adva Grotowski szegény színházának (Dinu Cernescu, „Interscena 1966”, *Contemporanul*, 1966. júl. 8., 4.).

⁷⁴ *Disciplina: Tendințe și orientări în teatrul contemporan. Anul: IV. Plan calendaristic. Sem. I. 1977/78.* [Tantárgy neve: Kortárs színházi tendenciák és irányzatok. Negyedév. Óraterv. I. félév 1977/78] Forrás: Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem teatrológia szakának archívuma.

⁷⁵ „[A] román tagozat megalakulásával a román színészképzés olyan módszerei kerültek hozzánk közelebb, amelyeket csak áttételesen ismertünk” Kovács Levente, „Drámairódmunk megtalálta a korszerű hangot”, *A Hét*, 1980. máj. 2., 7.

⁷⁶ ZSEHRÁNSZKY István, „Jajkiáltás...”, 6.

⁷⁷ „Sunt un creator realist. Când spun că, în teatru, vreau să depășesc limitele realismului

Színészi játékok

A SZISZI tanári megbeszéléseinek jegyzőkönyvei a Stúdió színpadán megvalósuló vizsgálódások nyomait is rögzítik, ilyenként gazdag színháztörténeti forrásul szolgálnak. Ám nem a *Káin és Ábel* esetében. Az 1977 és 1980 közötti időszak tanszéki gyűléseit dokumentáló, kézzel írt füzet egyaránt tartalmazza az Intézetben zajló oktatási folyamatok szervezésére, a Stúdióban történő munkára, például a technikai személyzetnél jelentkező munkafegyelmi problémákra, a készülő előadások ideológiai szempontú bemutathatóságára és a hallgatóknak az osztályvizsgákon megfigyelhető fejlődésére vonatkozó értekezleteket.⁷⁸ Az 1976-1980 közt tanulmányait végző osztályról az első feljegyzéseket másodéves drámai gyakorlat

e vorba de o dilemă pur semantică. Aspir spre un realism magic; fragmente concludente se puteau găsi în *Livada de vișini*. Până acum, eu nu am fost preocupat, deși atâtea vânturi moderne mi se clătină în față și mă îmbiau, decât de a poseda perfect alfabetul realist. Acum silabisesc bine. Vreau să articulez.” [„A realizmus jegyében alkotok. Ne tévesszen meg, amikor a színpadi realizmus meghaladásának szándékáról beszélek. Mágikus realizmusra vágyom, ahogy a *Cseresznyés kert* bizonyos részei is mutatják. Noha annyi modern stílus szele csapott meg és csábított, engem eddig csak az érdekelt, hogy tökéletesen elsajátítsam a realizmus ábécéjét. A betűket megtanultam most már. Írni akarok.”] Adrian Păunescu, „»Cred în destinul filmului românesc.« Interviul nostru cu Lucian Pintilie”, *România literară*, 1970. jan. 8., 6–7. 6.

⁷⁸ „Catedra nr. 2. Procese verbale. 1977/78/79, 80” Forrás: Béres András személyes gyűjteménye.

vizsgáljukról találjuk.⁷⁹ „Olyan ember, amelyért aggódni lehetne, ebben az osztályban NINCS!” – szögezi le mindjárt első megszólalásában Tompa Miklós rektor.⁸⁰ A következő szemeszterek végén rendre az osztály tagjainak fejlődéséről számolnak be a tanárok. Negyedéven azonban csak a *Dobszó az éjszakában* 1980 márciusi értékelője kerül be a füzetbe, az azt megelőző, október végi Oproiu- és december eleji Sütő-bemutató belső megvitatása, noha rögzítik a dátumokat, kimarad.⁸¹ A sajtóvisszhang gazdag, de nem lehet mindentudó: az Évát másodszeresposztásban játszó Miklós (Costea) Tamara, valamint az Arabella szerepében szekundáló, harmadéves Papp Éva alakításáról egyetlen cikk sem ejt szót. A két szereposztás felváltva játszotta az egymás után következő előadásokat,⁸² a kritika lemaradt Miklós és Papp estéiről, Pappról előadásfotó sem készült. A szereposztás többi tagjáról bőszéggel, egyenként is írnak, érezhető az újságírói hozzáálláson a felelősségtudat, hogy a pályára lépő színészeknek visszajelzést adjon. Panek Kati mint Éva „az örök asszonyi sors rejtelseinek húrjait szólaltatja meg bensőségesen, vonzó

⁷⁹ A marosvásárhelyi képzésben ez időben *Drámai gyakorlat* címen folyt a színészmesterség oktatása.

⁸⁰ Jegyzőkönyv a II. év drámai gyakorlat vizsga értékeléséről. 1978. január 31. „Catedra nr. 2. Procese verbale. 1977/78/79, 80”, o.n. Forrás: Béres András személyes gyűjteménye.

⁸¹ „Október 23-án a IV. éves produkció [*Nem én vagyok az Eiffel-torony*] vizionálása lesz. [...] November 26-án 9 órakor [...] lesz [...] a *Káin és Ábel* vizionálása.” Jegyzőkönyv a 2. számú tanszék 1979. október 5. üléséről. „Catedra nr. 2. Procese verbale. 1977/78/79, 80”, o.n. Forrás: Béres András személyes gyűjteménye. A tanévkezdő, októberi bejegyzést a füzetben a december 20-i ülés követi.

⁸² Kovács Levente közlése. 2024.12.04.

művészi intelligenciával.”⁸³ „Hogy egyszerűen honnan volt ennek a húszéves leánynak élményanyaga Éva megformálásához – a színház nagy rejtélyei és csodái közé tartozik.”⁸⁴ Az Ádámot játszó Tatai Sándor „[t]öprengései és kitörései egyaránt hitelesek, kiegyensúlyozottak,”⁸⁵ „gondolkozva játszik, tisztán beszél, jól mozog...: színész.”⁸⁶ A szuperlatívuszok írói azonban nem elfogultak, az írásokra nem jellemző, hogy más, megengedőbb mércével mérnék a hallgatói teljesítményt, mint a már diplomás művészekét. A negatív visszajelzés ugyanolyan expliciten megfogalmazott, mint a dicséret. Zsehránszky István szerint Tatai „csupán egy karakter – egyébként jól kimunkált – külső jegyeinek a summájá[t]” nyújtja,⁸⁷ Panek Éva-alakítása pedig Oláh Tibor szerint „alakul”. A bibliai testvérpár alakítói, Keresztes Sándor és Meleg Vilmos fogadtatása a legszigorúbb, „Káin meg nem alkuvó szellemiségét, robbanékonyságát meggyőzően fejezi ki” Keresztes,⁸⁸ de minden recenzens szóvá teszi hol támogatóbb, hol, mint Oláh Tibor, nyersebb megfogalmazásban, a „fogyatékos szövegmondásá[t]”.⁸⁹ Az összes szerző közül Oláh, aki a SZISZI egyetemes színháztörténetet oktató tanáráként néhány hónappal korábban még tanította a színészhallgatókat, a legironikusabb, kíméletlen a szavai megválasztásában, s néhol összezavaró, mint például amikor egymásnak ellentmondó jelzőkkel (patetikus és hiteles) illeti Meleg Vilmos Ábel-alakítását, akinek „fel-

⁸³ NAGY Pál, „Bizonyítanak a negyedévesek. Sütő András *Káin és Ábele* a Stúdió színpadán”, *Új élet* 15. sz., (1980), 17.

⁸⁴ BOGDÁN László, „Visszajátszás”, *Megyei tükör*, 1980. ápr. 30., 2–3.

⁸⁵ NAGY Pál, „Bizonyítanak...”, 17.

⁸⁶ OLÁH Tibor, „Káin...”, 7.

⁸⁷ ZSEHRÁNSZKY István, „Jajkiáltás...”, 6.

⁸⁸ NAGY Pál, „Bizonyítanak...”, 17.

⁸⁹ OLÁH Tibor, „Káin...”, 7.

szereléséből egyedül a hangfogó hiányzik.”⁹⁰ Vele ellentétben a bukaresti kritikus Teodor Sugar a hév mellett a szubtextust is látja érvényesülni Meleg játékában.⁹¹

A negatív kritika senkit nem kerül el: István Márta „markírozza” Arabella szerepét, „amelyről pedig azt mondhatnánk, hogy arra született”.⁹² Hatása végsősoron mégis az, hogy hitelesíti a záporozó dicséreteket, mert bizonyítja, hogy azok nem vakon hullanak a végzősökre. Arabella kulcsszereplő a sütői dramaturgiában, hiszen megjelenése a két fiú világában szituációteremtő. Ahogy Görömbei András darabelemzésében megállapítja, Arabella „a nemiség, a szerelem révén természettörvényé emeli a választás-kényszert”.⁹³ Erre épít Kovács rendezői koncepciója, és ez szolgál ugródeszkául István Mártának (4. KÉP), hogy az Istentől érkezett csillaglány szerepéből „vonzó művészi intelligenciával” teremtsen a „főiskolai szintet messze meghaladó jelenség[et]”.⁹⁴ „Légies tüneményből válik eleven nővé”,⁹⁵ alakítása „az előadás meglepetése”,⁹⁶ írják róla. „István Márta és Panek Kati – ritka alkalom van ilyesmit leírni – már ezzel az első nagy nyil-

vánosságú szerepléssel a Jászai Marik útján indult.”⁹⁷

A színészi eszközökről, a játékmódról azt tudjuk meg a recenzensek leírásaiból egybehangzóan, hogy az érzelmek, indulatok intenzitását a végzősök hajlamosak a hang és a fizikai cselekvések intenzitásával abszolválni. „Egyetlen dolgot róhatunk fel csak a rendezőnek: az előadás túlságosan harsány hangszerelését”,⁹⁸ írja az *Utunk*, „az előadás érdeme a drámai erő és a megható, lírai pillanatok, ugyanakkor az eszmei alapot elnyomja a túlzásba vitt erőszakosság”,⁹⁹ fogalmaz Margareta Bărbuță, a kor egyik fontos román kritikusa, az 1980-as Nemzetiségi Színházi Kollokvium zsűritagja. A pozitív ellenpéldák is az intonációt emelik ki: „[István Márta és Panek Kati] úgy játszanak hangszalagjaikkal, mint egy orgonán, halkságuk is átható, hangosságuk sem veszíti el a minőséget.”¹⁰⁰ A fizikalitásra érzékletesebb leírást a helyi napilap szerzőjétől kapunk: „Ádám [...] kőasztalra felugorva táncol, majd botját a nyaka köré véve, olyan, mint egy megkínzott szent, de madárijesztőhöz is hasonlít” (5. KÉP), a két fiú verekedése „wesztern filmből vagy krimiből ellesett[nek]” tűnik, „a nézőteret sziszegésre készíti [...] Káin ön-

⁹⁰ OLÁH Tibor, „Káin...”, 7.

⁹¹ „Meleg Vilmos (Abel), sinuos, răbdător, temător, bun, atunci când trimite la subtext, mai puțin convingător, când cade în patos.” [„Meleg Vilmos mint Ábel alattomos, szívós, gyanakvó, jó, amikor a szövegmögöttit játszsza, kevésbé meggyőző, amikor elragadja a hév.”] Teodor SUGAR, „Cain si Abel”, *Teatrul* 6. sz., (1980), 20.

⁹² ZSEHRÁNSZKY István, „Jajkiáltás...”, 6.

⁹³ GÖRÖMBEI András, „Káin és Ábel. Sütő András felszólalása fejtartásunk ügyében”, *Tiszatáj* 2. sz., (1979), 68–75., 72.

⁹⁴ NAGY Pál, „Bizonyítanak...”, 17.

⁹⁵ OLÁH Tibor, „Káin...”, 7.

⁹⁶ JÁNOSHÁZY György, „Káin...”, 7.

⁹⁷ PÁLFY G. István, „»...ha igazul játszunk...« Nemzetiségi Színházak Találkozója Sepsiszentgyörgyön”, *Tiszatáj* 7. sz., (1980), 84–90., 89.

⁹⁸ JÁNOSHÁZY György, „Káin...”, 7.

⁹⁹ „[...] spectacolul, meritoriu prin vigoarea dramatică și momentele de lirism emoționant, diminuând totuși fondul ideatic al piesei prin excesul de violență fizică [...]” Margareta BĂRBUȚĂ, „La Sfîntu Gheorghe: Colocviul teatral al naționalităților conlocuitoare”, *Contemporanul*, 1980. máj. 16., 9.

¹⁰⁰ SZŐCS István, „Színházi ünnepek és köznap gondolatok”, *Előre*, 1980. máj. 4., 3.

korbácsolása, Arabella megverése, vagy a vízzel való szembeöntés.”¹⁰¹

Színházi látvány és hangzás

Az előadások szcenikája és akusztikus világa kevés értő figyelmet kap a korszak recenseitől. A *Káin és Ábel* sem kivétel ez alól annak ellenére, hogy a szerzők érzékelik a „szemnek-fülnek egyidejűleg szánt crescendo[t]”.¹⁰² Hat kritika jelenik meg róla, továbbá számos említés a sepsiszentgyörgyi Kollokviumot követően, amelyekben látvány és a hangzás leírása és elemzése alig néhány, az idő távlatából is értelmezhető említésben merül ki. Többnyire csak azt tudjuk meg, hogy Papp Judit díszlete „sallangmentes”, jelmezei „a célszerűség igényével készültek”.¹⁰³ A SZISZI alkalmazottjaként az 1979–1980-as évadban hét előadás díszlet- és jelmeztervét készítő Pappról egyetlen előadás sajtóvisszhangja sem közöl a színlapinformációnál többet, tervezői stílusát, művészi habitusát, feltűnő, hogy egyáltalán nem tárgyalják a kritikák.¹⁰⁴

A fotók és alkotói visszaemlékezések alapján rekonstruálható, hogy a *Káin és Ábel* édenkert utáni tér-idejét az anyag- és színháznál hivatott megidézni: kötözött nád színpalak, kőasztal, vízforrás, natúrszínű, stilizált rongyos vászonruhák. (6. KÉP) Az „egyszerű és változatlan játéktér”¹⁰⁵ a proxemika

¹⁰¹ VARGA Sándor, „Az édenkert után”, *Vörös Zászló*, 1979. dec. 18. 2.

¹⁰² OLÁH Tibor, „Káin...”, 7.

¹⁰³ NAGY Pál, „Bizonyítanak...”, 17.

¹⁰⁴ Papp Judit textilművész 1978-tól dolgozik a SZISZI díszlet- és jelmeztervezőjeként. Férjét, Kemény Árpádot követi ennek az állásnak a betöltésében, aki 1978-ban szerződik át a Köteles utcából a szatmárnémeti színházba. Papp 1991-ig, a házaspár Magyarországra településéig marad az Intézet alkalmazottja.

¹⁰⁵ OLÁH Tibor, „Káin...”, 7.

által válik dinamikussá, valamint a kellékhatalmat – például a dulakodás eszközei, a botok, kövek (7. KÉP), a korbácskötél (8. KÉP), a „gyúrogatás által [...] »megfojtott kígyóvá« [váló] vastag kötél”,¹⁰⁶ – által, és az olyan effektek által, mint az eső, fények és zajok.¹⁰⁷ A hanghatásokat a színpalak mögött, élőben játssza alá ütős hangszereken és cimbalmon Hána László dobművész, aki a korszakban nem jellemző módon meghívott művészként dolgozik a Stúdióban. „Zúg a szélvihar, dörgés-dob-pergés hallatszik, vilámlik a fény”,¹⁰⁸ falevéleső hull az égből. „Nincs néző, akit ez a befejezés – amely összegezi az írói-rendezői mondanivalót – le ne nyűgözne.”¹⁰⁹

Az előadás hatástörténete

A *Káin és Ábel* Köteles utcai bemutatójára 1979. december 1-én kerül sor, és vizsgaprodukció lévén viszonylag kevés életidő adatik az előadásnak. Decembertől júniusig, az osztály diplomázásáig mégis harminc alkalommal játsszák a 200 férőhelyes nézőtér előtt a Stúdió (akkori) repertoárműködésének köszönhetően.¹¹⁰ Az évad kontextusába helyezve: az októberben bemutatott Oproiudarab huszonnégy, a márciusi *Dobszó...* tizenhárom, a május végi *Tóték* öt előadást ér meg. A nézői érdeklődés és bevétel a román tagozattal összehasonlításban is a legmagasabb: a Sütő-darab az évad végéig összesen

¹⁰⁶ OLÁH Tibor, „Káin...”, 7.

¹⁰⁷ „[T]ud jelképes záporosít fahasztani a... zsinórpadlásról, ért a hangfogós zenei aláfestéshez (jobb keze ilyen téren Hána László), dúskál a külső zajokat és fényhatásokat beintő ötletekben.” OLÁH Tibor, „Káin...”, 7.

¹⁰⁸ VARGA Sándor, „Az édenkert...”, 2.

¹⁰⁹ OLÁH Tibor, „Káin...”, 7.

¹¹⁰ Huszonöt előadás volt a székhelyen, egy Csíkszeredában, kettő a sepsiszentgyörgyi Kollokviumon, egy Székelyudvarhelyen és egy Kolozsváron.

5418 nézőt és 33139 lej bevételt hoz, a román tagozaton január elején bemutatott Caragiale: *O noapte furtunoasă (Zűrzavaros éjszaka)* 4196 nézőt és 18352 lejt.¹¹¹ Még szélesebb kontextusban: „a Stúdióknak jelen évad kezdetén nagyobb volt a vonzása, mint a helyi Nemzeti Színház magyar tagozata bemutatóinak. Nem utolsó sorban a színvonalasabb repertoár folytán.”¹¹²

Az előadás szakmai és közönségsikerét az 1980 áprilisában Sepsiszentgyörgyön második alkalommal megszervezett Nemzetiségi Színházi Kollokvium vési kőbe. Profilja értelmében a rendezvény a romániai kisebbségi (magyar, német és zsidó) színházak szemléje, a második széria ezen felül a hazai drámairodalomra is fókuszál, a tizennégy előadás szerzője egy kivétellel romániai író.¹¹³ Másféle kivételt képez a meghívottak közt a Bulandra Színház, egy többségi, román társulat, akik viszont magyar szerzőt játszanak: az *Egy lócsiszár virágvasárnapját* Taub János rendezésében. Sütő így három szövegével szerepel a sepsiszentgyörgyi programban, a SZISZI és a Bulandra mellett az *Anyám könnyű álmot ígér* temesvári német előadásával, s ez jól mutatja, hogy 1980-ban jócskán befutott színpadi szerzőnek számít, aki a nyelvi határokat is áttörte, és akit a legfontosabb bukaresti művészszínháztól a legfiatalabb színházcsinálókig játszanak. A *Káin és Ábel* Sepsiszentgyörgyön plusz egy, „menet közben beiktatott délutáni előadás[t]” kap,¹¹⁴ hogy az érdeklődők beférhessenek, és román közszolgálati televízió stábjá felvé-

telt készíti róla.¹¹⁵ A zsűri különdíja és az *Iffjúmunkás* szerkesztőségi díja a szakmai elismerést dokumentálja.¹¹⁶ A fogadtatás az előadás mint közösségi esemény jelentőségét: „több mint húsz percig zúgott a fergeteges vastaps [...], s tegnap délfelé a sepsiszentgyörgyi utcákon összevillant két szem, követte a kérdés: »Ott voltál az este?«”¹¹⁷ Az ováció egyértelműen a színészhallgatóknak és rendezőjüknek szól, hiszen a sepsiszentgyörgyi közönség ismeri a darabot Völgyesi András 1979 márciusi rendezésében, amely 1980 tavaszán még műsoron van. Azt írja felül a SZISZI vendégjátéka. „Ilyen szerencsés tehetségű évfolyam évtizedenként egyszer vagy kétszer találkozik össze”.¹¹⁸ A Kollokvium után írt szakmai visszajelzések már nem babrálnak az egyes alakítások és részletek kritikai analízisével, értékeléseik általános érvényű, verdikt jellegűek. Az osztályra kimondatik a siker. A rájuk hulló szimbolikus reflektorfény erejét lemérhetjük az árnyékon, amely a következő osztályra borul: az 1980–1981-es promóciót „csendes évfolyamnak” nevezi a sajtó annak ellenére, hogy *Jó estét, nyár, jó estét, szerelem* vizsgálóadásuk szintén Kovács Levente rendezésében negyven előadást ér meg, és a Stúdió évados bevételének 80%-át adja.¹¹⁹ Az 1979-es előadás eleven emlék a kilencvenes években is, amikor Kincses Elemér a Marosvásárhelyi Nemzeti Színház magyar társulatával, a színház alapításának 50. évfordulójára viszi színre a darabot.¹²⁰

¹¹¹ Forrás: 1979–1995 Regstru evidentă spectacole. [1979–1995 Előadásszámok jegyzéke] Leltári jegyzék: 68., 19. dosszié. Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem archívuma.

¹¹² NAGY Pál, „Bizonyítanak...”, 17.

¹¹³ n.n., „A Nemzetiségi Színházi Kollokvium műsora”, *Megyei Tükör*, 1980. ápr. 19., 2.

¹¹⁴ VARGYASI Miklós, „Színházi Kollokvium – 1980”, *Megyei Tükör*, 1980. ápr. 23., 1.

¹¹⁵ A felvétel a bukaresti archívumban elkalódott vagy megsemmisült, 2025-ben már nem megtalálható.

¹¹⁶ n.n., „Színházi Kollokvium – 1980. Díjazottak”, *Megyei Tükör*, 1980. ápr. 28., 4.

¹¹⁷ VARGYASI Miklós, „Színházi...”, 2.

¹¹⁸ PÁLFY G. István, „»...ha igazul...”, 89.

¹¹⁹ ZSEHRÁNSZKY István, „A »csendes« évfolyam”, *Új Élet*, 1981. aug. 25., 17.

¹²⁰ „Sok néző emlékszik a színiakadémisták által Kovács Levente rendezésében tolmá-

A *Káin és Ábel* egyéni szinten is nagy hatással bír az osztály néhány tagjára. A sepsiszentgyörgyi, hazaszerződő István Márta *A szúzai menyegző* női főszerepében debütál, és Éanna alakításának kézenfekvő referenciája Arabella.¹²¹ Meleg Vilmos másodszor is eljuttatja Ábelt Nagyváradon, amikor 1983-ban Kovács Levente az ő unszolására ismét megrendezi. Meleg később is visszavisszatér ehhez a Sütő-szöveghez, felolvasóesteken ad elő belőle.¹²² A színpadról apránként kopik ki a dráma, az erdélyi magyarról gyorsabban, egyértelműbben (az 1996-os után 2000-ben készült új bemutatója, a gyergyószentmiklósi Figura Stúdió Színházban),¹²³ míg a politikával tüzelt magyarországi vissza-visszanyúl hozzá a Sütő András személyéhez tapadó ideológiai tőke miatt.¹²⁴

csolt szép sikerű előadására” (nk), „Sütődráma a jubileumon”, *Népújóság*, 1996. jan. 31., 2.

¹²¹ „István Márta a lélek mélységeiből kibugyanó lírai szenvedélyességgel, széles skálán tolmácsolta Éanna örömét és fájdalmát. Nagy művészi erő munkál benne; erről győzött meg annak idején a főiskolások *Káin és Ábel*-előadásának Arbellájaként is.” NAGY Pál, „Sepsiszentgyörgyi színpad. Sütő András: *A szúzai menyegző*”, *Új Élet*, 1981. júl. 25., 17.

¹²² „A megemlékező esten igazi átéléssel olvasott fel néhány részletet Ábel monológjából, ezúttal viszont Káin utolsó monológját is felolvasta »...Mert ha porból lettünk is, emberként nem maradhatunk az alázat porában.«” NAGY Noémi, „In memoriam Sütő András”, *Bihari napló*, 2011. szept. 29., 7.

¹²³ *Káin és Ábel*. Rendező: Árkosi Árpád. Figura Stúdió Színház, 2000, hozzáférés: 2025.07.18., <https://figura.ro/play/hu/95>

¹²⁴ *Káin és Ábel*. Rendező: Kis Domonkos Márk. Zenthe Ferenc Színház, 2022, hozzáférés: 2025.07.18.,

<https://port.hu/adatlap/szindarab/szinhaz/kain-es-abel/directing-42286>

Hatástörténetileg a Köteles utcai *Káin és Ábel* legfontosabb vonatkozása Kovács Levente rendezői pályáját illeti. Az előadás után a színházi közvélemény ráébred, hogy az egyetemi színjátszócsoporthoz korábban műkedvelőnek titulált vezetője „egyike a legjelentősebb romániai magyar rendezőknek, aki kockázatosabbnál kockázatosabb színházi kísérleteket vállal örökké. És sikerre visz. A nagyszínházak közönyétől övezve.”¹²⁵ 1980-ban aztán egyszerre két kőszínház, a szatmárnémeti és a kolozsvári is meghívja, 1981-ben pedig a Marosvásárhelyi Nemzeti Színház egyik legnagyobb sikerszériáját, a *Lila ákác*-ot rendezzi.¹²⁶ A *Káin és Ábel*lel megérkező elismertséget nemcsak nyilvános források rögzítik, hanem egy másik, eredetileg titkosnak szánt archívum is. „Lövi” célszemélyről, azaz Kovács Leventéről a Szekuritáté megnevezett, konkrét ürügy nélkül, mégis szép számban, láthatólag havi rendszerességgel rendel jelentéseket a hetvenes évek közepétől kezdődően. A különböző források által adott beszámolók vegyes szakmai megítélésűnek írják le Kovácsot az 1976-os *Egy fő az egy fő* pozitív fogadtatásával együtt is, egészen 1979 december 8-áig. Ekkor a *Káin és Ábel* bemutatója után adott, névtelen jelentés szerzője, aki vagy egy belső, vagy olyan külső forrás, aki közvetlen kapcsolatban áll a színművészetisékkel, és arról is tudomása van, hogy a teljesen lerekedt István Mártát fül-orr-gégészhez kell vinni, elmondja: a rendezői munka még Sütő Andrást is elégedettséggel töltötte el, Kovács végre olyanformán vitte színre a darabot, amilyenek az író elgondolta.¹²⁷ Ezt követően az összes jelentés elismert és nagyra

¹²⁵ MAROSI Barna, „Orvosjelöltek...”, 5.

¹²⁶ BALÁSI András, „Kovács Levente: *Lila ákác*, 1981.” *Philther. A magyar színháztörténet elmúlt évtizedeinek kánonja*, hozzáférés: 2024.12.27., <https://theatron.hu/philther/lila-akac/>

¹²⁷ I085426, II. kötet, 56. Forrás: ACNSAS

értékelt rendező-tanárként beszél róla.¹²⁸ A Sütőnek tulajdonított pozitív minősítést minden kétséget kizáróan ellenőrizni nem tudjuk, mert maga a szerző nem foglalta írásba, de nem is szükséges. Elegendő információ, hogy a Köteles utcából ez a rendkívüli, az erdélyi magyar közösség reprezentatív alakjának tekintélyével szentesített vélemény terjedt szét.¹²⁹ Béres András, akkori tanszékvezető, Kovács közeli munkatársa úgy emlékszik vissza, hogy ez volt az a bemutató, amitől „[f]elrobbant a Stúdió.”¹³⁰

Az előadás adatai

Cím: Káin és Ábel. *Bemutató dátuma:* 1979. december 1. *A bemutató helyszíne:* Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet, Stúdió Színház, Marosvásárhely. *Rendező:* Kovács Levente. *Szerző:* Sütő András. *A hanghatásokban közreműködik:* Hána László. *Díszlettervező:* Papp Judit. *Társulat:* Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet IV. éves hallgatói. *Színészek:* Panek Kati, Costea (Miklós) Tamara (Éva, szerepkettőzés), Tatai Sándor (Ádám), Keresztes Sándor (Káin), Meleg Vilmos (Ábel), István Márta, Papp Éva, III. év (Arabella, szerepkettőzés), Szentmiklósi József, III. év (Az Úr hangja).

¹²⁸ 1085426, II. kötet, 60, 69, 79. Forrás: ACNSAS

¹²⁹ „Többször láttam Sütő Andrást darabjainak bemutatóján, de ilyenek még nem, mint most: a világjárt, sok »ennél nehezebb helyzetet« megélt író képtelen volt palástolni meghatottságát.” ZSEHRÁNSZKY István, „Jajkiáltás...”, 6.; „[A] főiskolások *Káin és Ábel*-előadása [...] amely Sütő András szerint is a legközelebb állt ahhoz, amit a szerző eleve elképzelt” BOGDÁN László, „Visszajátszás...”, 2–3.

¹³⁰ JÁKFALVI Magdolna és KÉKESI KUN Árpád, *Egy filozófus...*, 72.

Bibliográfia

- ABLONCZY László. „Lohinszky Lóránd tekintetei”. *Film Színház Muzsika*, 1979. ápr. 7., 14.
- ÁDÁM Ottó. „Romániai színházi élmények”. *Művelt Nép*, 1955. máj. 1., 4.
- APOSTOL, Olga. „Un important act de cultură. Interviu cu prof. univ. Tompa Miklós...”. *Steaua Roşie*, 1979. okt. 26., 2.
- BALÁSI András. „Kovács Levente: Lila akác, 1981.” *Philther. A magyar színháztörténet elmúlt évtizedeinek kánonja*, hozzáférés: 2024.12.27.
<https://theatron.hu/philther/lila-akac/>
- BALÁZS Imre József. „A harmadik Forrásemzedék irodalomtörténeti szerepe”. *Látó* 2. sz. (2022): 93–101.
- BARBUȚĂ, Margareta. „Prin teatrele din R.P. Polonă”. *Teatrul* 9. sz. (1964): 86.
- BARBUȚĂ, Margareta. „La Sfîntu Gheorghe: Colocviul teatral al naţionalităţilor conlocuitoare”. *Contemporanul*, 1980. máj. 16., 9.
- BÉCSY Tamás. „A szavak és viszonyok szintje Sütő András két drámájában”. *Színház* 7. sz. (1978): 1–7.
- BÍRÓ Béla. *A tragikum tragédiája*. Bukarest: Kriterion, 1984.
- BÍRÓ Béla. „Találkozások”. *Brassói Lapok*, 1981. febr. 28., 3.
- BOGDÁN László. „Visszajátszás”. *Megyei Tükör*, 1980. ápr. 30., 2–3.
- CERNESCU, Dinu. „Interscena 1966”. *Contemporanul*, 1966. júl. 8., 4.
- CSÁKI Judit. „A világ vége, az taxival 10 perc...”. *Színház* 10. sz. (2022): 16–22.
- FÁBRI Sándor. „Jelkép és játék”. *Vörös Zászló*, 1979. nov. 6., 2.
- GÁSPÁRIK Attila. „1961–1978”. In *Marosvásárhelyi Állami Színház 1961–1978*, szerkesztette FERENCZ Éva és KERESZTES Franciska. Marosvásárhely: Marosvásárhelyi Nemzeti Színház, 2017.

- GOETHE, Johann Wolfgang. *Antik és modern*. Fordította GÖRÖG Lívía, TANDORI Dezső et al. Budapest: Gondolat, 1981.
- GÖRÖMBEI András. „Káin és Ábel. Sütő András felszólalása...”. *Tiszatáj* 2. sz. (1979): 68–75.
- JÁKFAI Magdolna. „A kettős beszéd hatalma...”. In *(M)ilyen gazdagok vagyunk(?)*, szerkesztette LAZOK János. Kolozsvár–Marosvásárhely: Polis–UArtPress, 2015.
- JÁKFAI Magdolna és KÉKESI KUN Árpád. *Egy filozófus Székelyvárosból*. Budapest: L’Harmattan–Theatron Műhely Alapítvány, 2022.
- JÁNOSHÁZY György. „Káin és Ábel a színiakadémisták előadásában”. *Utunk*, 1980. jan. 25., 7.
- JÓZSA Erika. *Beat nemzedék. A METROPOL-sztori*. Sepsiszentgyörgy: Médium, 2003.
- KACSIR Mária. „Sepsiszentgyörgy ’80...”. *A Hét*, 1980. máj. 9., 5.
- KÁDÁR-DOMBI Katalin. *Ránézek az életemre. Beszélgetések Kovács Leventével*. Marosvásárhely: Silver Tek, 2011.
- KOCH Mária. „A »Szentgyörgyi István« Színművészeti Intézet...”. *Vörös Zászló*, 1979. júl. 31., 2.
- KOCH Mária. „Körinterjú a hetedik magyar nyelvű színházban”. *Vörös Zászló*, 1980. máj. 31., 3.
- KOCH Mária. „Eddigi legkedvesebb rendezésem: Káin és Ábel”. *Vörös Zászló*, 1979. dec. 1., 3.
- KOVÁCS Levente. „Drámairodalmunk megtalálta a korszerű hangot”. *A Hét*, 1980. máj. 2., 7.
- LAZOK János. „Harag György: Káin és Ábel, 1978”. *Philther. A magyar színháztörténet elmúlt évtizedeinek kánonja*, hozzáférés: 2024.12.27.
<https://theatron.hu/philther/kain-es-abel/>
- LOKODI Imre. „A Mester nyílt órái...”. *Erdélyi Riport*, 2006. jún. 29., 4.
- MAROSI Barna. „Orvosjelöltek, színiakadémisták Marosvásárhelyen”. *Előre*, 1980. márc. 19., 5.
- MAROSI Ildikó. „A Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet”. *Új Élet*, 1975. márc. 25., 18.
- MAROSI Ildikó. „Helyet a nap alatt”. *Dolgozó Nő* 8. sz. (1980): 14.
- METZ Katalin. „Harminc évfolyam Thália hajlékának...”. *Előre*, 1979. aug. 5., 5.
- MOLNÁR H. Lajos. „Visszajátszás”. *Igaz Szó* 9. sz. (1978): 20–27.
- MORVAI István. „Beszélgetés Bisztrai Máriával”. *Esti Hírlap*, 1977. máj. 28., 2.
- NAGY Noémi. „In memoriam Sütő András”. *Bihari Napló*, 2011. szept. 29., 7.
- NAGY Pál. „A sokoldalú színész a jövő...”. *Igaz Szó* 1. sz. (1976): 62–67.
- NAGY Pál. „Bizonyítanak a negyedévesek...”. *Új Élet* 15. sz. (1980): 17.
- NAGY Pál. „Sepsiszentgyörgyi színpad...”. *Új Élet*, 1981. júl. 25., 17.
- NÁSZTA Katalin. *Thália erdélyi napszámosai*. Árkos: Tinta, 2017.
- OLÁH Tibor. „Kovács György”. *A Hét évkönyve* (1982): 24–28.
- OLÁH Tibor. „Káin igaza”. *A Hét*, 1980. jan. 11., 6–7.
- PÁLFY G. István. „»...ha igazul játszunk...« Nemzetiségi Színházak Találkozója Sepsiszentgyörgyön”. *Tiszatáj* 7. sz. (1980): 84–90.
- PĂUNESCU, Adrian. „»Cred în destinul filmului românesc.«...”. *România literară*, 1970. jan. 8., 6–7.
- PERIS Teréz. „Bemutató a Stúdió Színházban...”. *Vörös Zászló*, 1979. nov. 29., 2.
- SÓNI Pál. „Egy város és írói”. *Utunk*, 1973. jún. 1–2., 2.
- SUGAR, Teodor. „Cain si Abel”. *Teatrul* 6. sz. (1980): 20.
- SÜTŐ András. „Kovács Györgyről, akinek szerzője lehettem”. *Korunk* 3. sz. (1995): 45–49.
- SÜTŐ András. „Káin és Ábel”. *Igaz Szó* 11. sz. (1977): 498–542.
- SZAKOLCZAY Lajos. „A Káin és Ábel Kolozsvárott”. *Színház* 10. sz. (1978): 40–45.

- SZENTMIKLÓSI József. „Könyörgés telt házáért!”. *Vörös Zászló*, 1979. dec. 12., 3.
- SZÜCS István. „Színházi ünnepek és köznapi gondolatok”. *Előre*, 1980. máj. 4., 3.
- VARGA Sándor. „Az édenkert után”. *Vörös Zászló*, 1979. dec. 18., 2.
- VARGYASI Miklós. „Színházi Kollokvium – 1980”. *Megyei Tükör*, 1980. ápr. 23., 1–2.
- VIDA Gábor. „Én lenni perzsa – Nem!”. In *(M)ilyen gazdagok vagyunk(?)*, szerkesztette Lázok János. Kolozsvár–Marosvásárhely: Polis–UArtPress, 2015.
- VÉCSI NAGY Zoltán. „IttMást...”. *Háromszék*, 2022. jan. 7., 8.
- V.S., „Jó hagyományok ápolása”, *Vörös Zászló*, 1979. okt. 26., 4.
- ZSEHRÁNSZKY István. „Jajkiáltás – pop-ritmusban”. *Ifjúmunkás*, 1979. dec. 23., 6.
- ZSEHRÁNSZKY István. „A »csendes« évfolyam”. *Új Élet*, 1981. aug. 25., 17.
- n.n. „Început de stagiune studentească”. *Steaua Roșie*, 1979. okt. 27., 3.
- n.n. „A Nemzetiségi Színházi Kollokvium műsora”, *Megyei Tükör*, 1980. ápr. 19., 2.
- n.n. „Színházi Kollokvium – 1980. Díjazottak”, *Megyei Tükör*, 1980. ápr. 28., 4.

Levéltári és kéziratoss források:

- Catedra nr. 2. Procese verbale 1977/78/79/80. Béres András személyes gyűjteménye.
- Disciplina: Tendințe și orientări în teatr. contemporan. 1977/78. I. félév. Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem teatrológia szakának archívuma.
- Kovács Levente közlése (2024.12.04.).
- Kovács Levente megfigyelési dossziéja. 1085426. II. kötet. ACNSAS.
- Meleg Vilmos közlése (2025.01.20.).
- Registru alfabetic pentru înscrierea la examenul de admitere 1970–1976. Leltári jegyzék: 65. Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem archívuma.
- Registru evidentă spectacole 1979–1995. Leltári jegyzék: 68., 19. dosszié. Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem archívuma.

1. KÉP

Éva (Panek Kati). Fotó: Marx József (1979). Forrás: *Dolgozó Nő*, 1980/8. 14.

2. KÉP

„Pályakezdő színésznemzedék: Tatai Sándor, István Márta, Zakariás Klára, Meleg Vilmos, Miklós Tamara, Panek Katalin és Keresztes Sándor – a Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet frissen végzett növendékei”. Fotó: Haragos Zoltán (1980). Forrás: *Új Élet*, 1980. augusztus 10. 24.

3. KÉP

Meleg Vilmos (Ábel), Keresztes Sándor (Káin). Fotó: Marx József (1979).
Forrás: Kovács Levente magánygyűjteménye.

4. KÉP

István Márta (Arabella), Meleg Vilmos (Ábel). Fotó: Marx József (1979).
Forrás: Kovács Levente magánygyűjteménye.

5. KÉP

Meleg Vilmos (Ábel), Tatai Sándor (Ádám), Miklós (Costea) Tamara (Éva), Keresztes Sándor (Káin). Fotó: Marx József (1979). Forrás: Kovács Levente magánygyűjteménye.

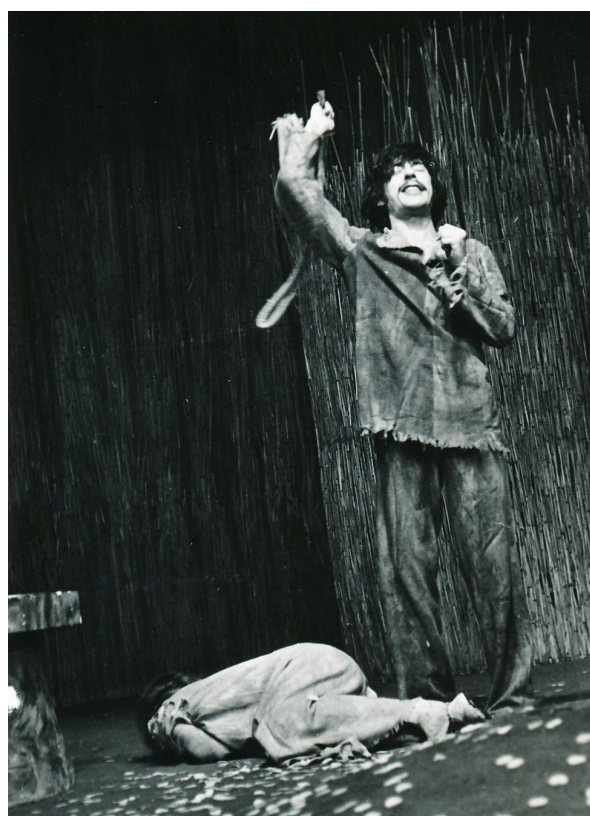
6. KÉP

A *Káin és Ábel* első szereposztása a rendezővel (balról jobbra): Panek Kati, Keresztes Sándor, Meleg Vilmos, István Márta, Kovács Levente, Tatai Sándor, Miklós (Costea) Tamara. Fotó: Marx József (1979).
Forrás: Miklós (Costea) Tamara hagyatéka, Nászta Katalin magánygyűjteményében.

7. KÉP

Meleg Vilmos (Ábel), Tatai Sándor (Ádám), Miklós (Costea) Tamara (Éva).
Fotó: Marx József (1979). Forrás: Kovács Levente magánygyűjteménye.

8. KÉP

István Márta (Arabella), Keresztes Sándor (Káin).
Fotó: Marx József (1979). Forrás: Kovács Levente magánygyűjteménye.